

ТЕРМІНОЗНАВСТВО

Овчаренко Н.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури, декан філологічного факультету
Донбаського державного педагогічного університету

УДК 811.161.2'373

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ ФАХОВОГО ТЕКСТУ: ЗМІСТ І ФОРМА

Стаття присвячена характеристиці внутрішньої та зовнішньої форм одиниць термінології у спеціальному тексті. Окреслено особливості внутрішньої форми термінів, зумовлені їхніми функціями у фаховій комунікації. Проаналізовано співвідношення понять «внутрішня форма», «етимологія», «вмотивованість» і «лексичне значення». Здійснено аналіз структурного, етимологічного та графічного аспектів зовнішньої форми термінів.

Ключові слова: фаховий текст, термінологія, термін, термінологічна одиниця, внутрішня форма терміна, етимологія, вмотивованість, лексичне значення, зовнішня форма терміна, запозичення.

Овчаренко Н.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы, декан филологического факультета Донбасского государственного педагогического университета

ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ СПЕЦИАЛЬНОГО ТЕКСТА: СОДЕРЖАНИЕ И ФОРМА

Статья посвящена характеристике внутренней и внешней форм единиц терминологии в специальном тексте. Указаны особенности внутренней формы терминов, обусловленные их функциями в профессиональной коммуникации. Проанализировано соотношение понятий «внутренняя форма», «этимология», «мотивированность» и «лексическое значение». Осуществлен анализ структурного, этимологического и графического аспектов внешней формы терминов.

Ключевые слова: специальный текст, терминология, термин, терминологическая единица, внутренняя форма термина, этимология, мотивированность, лексическое значение, внешняя форма термина, заимствование.

Ovcharenko N.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Ukrainian Language and Literature Department, Dean, Faculty of Philology, Donbas State Teachers' Training University

TERMINOLOGICAL UNITS OF THE PROFESSIONAL TEXT: CONTENT AND FORM

The article is devoted to the characterization of the internal and external forms of terminological units in a special text. The features of the internal form of terms determined by their functions in professional communication are defined. The correlation of the concepts "internal form", "etymology", "motivation" and "lexical

meaning” are analyzed. The analysis of the structural, etymological and graphic aspects of the external form of terms is accomplished.

Key words: *professional text, terminology, term, terminological unit, internal form of the term, etymology, motivation, lexical meaning, external form of the term, borrowing.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Основою фахового тексту будь-якої галузевої спрямованості є термінологічна лексика. Саме термінологічні одиниці разом зі специфічним словником загальнонавчальної лексики, відповідними граматичними формами та синтаксичними конструкціями забезпечують взаєморозуміння між фахівцями. Вирішення питань удосконалення фахової комунікації спонукає дослідників-термінознавців продовжувати звертатися до аналізу термінології загалом та терміна у її складі з дослідженням усіх його кваліфікаційних ознак, серед яких особливості змісту й форми термінологічних одиниць. Цим зумовлена актуальність нашої статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Всебічне й вичерпне вивчення систем термінів окремих галузей складно уявити без звернення до специфіки вияву в них змісту і форм термінологічних одиниць, їхньої внутрішньої та зовнішньої форми. Тому автори сучасних дисертаційних досліджень галузевих термінологічних систем більшою чи меншою мірою розглядають це питання під кутом зору їхніх робіт (див. праці з українського термінознавства). Вітчизняні лінгвісти студіювали зміст і зовнішню оболонку термінів на ґрунті української термінології (А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько та ін.) та спеціальної лексики романо-германських мов (дослідження І. Р. Кияка, Р. І. Дудка тощо), проте питання потребує свого вивчення в контексті комунікативної функції термінологічних одиниць у спеціальному мовленні.

Мета статті полягає у виявленні й узагальненні основних характеристик внутрішньої і зовнішньої форм термінологічних одиниць фахового тексту й окресленні їхнього співвідношення. Поставлена мета реалізується через виконання низки **завдань**: здійснити аналіз внутрішньої форми термінологічних одиниць у порівнянні з етимологією, вмотивованістю та лексичним значенням; визначити загальні ознаки зовнішньої форми термінів на основі їхніх структурних, етимологічних та графічних відмінностей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначення понять внутрішньої та зовнішньої форм слів було сформульовано О. О. Потєбнею і на сьогодні є відправною точкою усіх досліджень цієї проблематики та мовних явищ, пов'язаних із ними (етимологія, вмотивованість, зміст, лексичне значення тощо). Характеризуючи названі поняття, мовознавець писав: «У слові ми розрізняємо: з о в н і ш н ю ф о р м у, тобто членороздільний звук, з м і с т, що

об'єктивується через посередність звуку, та в н у т р і ш н ю ф о р м у, або найближче етимологічне значення слова, той спосіб, яким висловлюється зміст» [9, с. 156].

У працях В. М. Русанівського, Б. О. Плотникова, О. С. Снітко, О. О. Тараненка внутрішня форма слова кваліфікується як його значення чи мотивація. Саме внутрішня форма слова вказує на ознаку, яка стала визначальною для назви та диференціювальною для об'єкта найменування [11, с. 80]. Іншими словами, йдеться про спосіб утворення мовної одиниці при її синхронному розгляді. Термінологічні одиниці, чиє творення більшою мірою в порівнянні з загальноновживаною лексикою є штучним, контрольованим (відомі навіть автори окремих термінів), повністю відповідають цій тезі. Наприклад, для багатозначних слів, семантична структура яких включає термінологічне значення, внутрішньою виступає форма вихідного значення. Пор., слово *поклад*: «геол. Скупчення осадкових або гірських порід, родовище корисних копалин. 2. перен. Великий запас, зосередження чого-небудь» [10, т. 4, с. 26]. У термінологічному значенні вирізняються сигніфікативні відношення, тобто відношення типу «слово – предмет».

На початковому етапі внутрішня форма слів здатна в повному об'ємі розкривати етимологічне значення. Дослідження свідчать про те, що це стосується здебільшого непохідних мовних одиниць. Проте не слід ототожнювати внутрішню форму з етимологією, оскільки остання розглядається «безвідносно до синхронного стану лексичного значення, у той час як внутрішня форма, яка іманентно властива кожному слову, для носія мови має не завжди затемнений характер, незважаючи на можливе суб'єктивування її відтінків» [2, с. 64]. Підтвердженням сказаного є приклади мінералогічних термінів, у яких можуть бути визначені етимологічна внутрішня форма та внутрішня форма, актуальна для фахової комунікації, на зразок: *мигдалина* (ядро мигдалевого горіха та мінеральне утворення), *лінза* (деталь із прозорого матеріалу та мінеральне утворення), *лупина* (шкаралупа та мінеральне утворення) [4] і под. Примітно, що зазначене поширюється й на інтернаціональну термінологічну лексику, а відповідність тієї чи тієї ознаки напряму залежить від комунікативної ситуації, наприклад, у професійному оточенні та в побуті.

Звертаючись до аналізу внутрішньої форми термінологічних одиниць, варто враховувати характеристики значення термінів, оскільки між ними існує взаємозалежність.

У термінознавчих студіях окреслено низку спільних рис лексичного значення терміноодиниць, які кардинально відрізняють їх від загальноновживаної лексики:

– лексичне значення термінів співвідносить їх із поняттям певної галузі науки чи виробництва;

– у значенні термінологічних одиниць на перший план висунуто

співвіднесеність із класом предметів, а не окремим предметом;

– значення термінів можуть бути абстрагованими від дійсності;

– серед термінологічних найменувань є номінації, чиє значення сформоване на авторських поняттях дослідників;

– як словам-термінам, так і термінологічним словосполученням притаманне цілісне значення.

До лексичного значення входить внутрішня форма непохідних слів. Однією ж із бажаних і визначальних якостей терміна є його вмотивованість, тобто похідність. Вмотивованість похідних слів, зокрема термінів, є результатом процесу словотворення (термінотворення). Похідні утворення поряд із коренем містять додаткові складники (словотвірні форманти), а, відтак, внутрішня форма не може розкривати значення усєї номінації в повному об'ємі, а лише виступає ланкою, що пов'язує лексичне значення та зовнішню форму.

Існує прямий зв'язок між внутрішньою та зовнішньою формами лінгвістичних одиниць. При творенні нових термінологічних найменувань до уваги беруться акумульовані у внутрішній формі найсуттєвіші ознаки. Для термінологічних одиниць ці ознаки мають бути відображенням важливих якостей, пов'язаних із фаховою чи науковою діяльністю. Віддається перевага термінам із внутрішньою формою, яка виражає сутність наукового (фахового) поняття, адже у протилежному випадку позначуване явище може бути кваліфіковане неправильно.

За Є. Вюстером під поняттям «зовнішня форма» розуміється фонетичне та графічне оформлення слова. Зовнішню форму термінологічних одиниць небезпідставно вважають головним об'єктом термінологічного планування, оскільки важливо брати до уваги не лише її адекватне співвідношення з внутрішньою формою терміна, але і враховувати в термінологічній роботі питання морфології та правопису слів, помірковано використовувати запозичення.

Характеристика зовнішньої форми термінів зосереджується на їхніх структурних особливостях, походженні та графічному оформленні.

За структурними параметрами в галузевих терміносистемах української мови дослідники розрізняють однокомпонентні (слова) і багатокомпонентні (словосполучення) терміни. У окремих термінологіях (наприклад, фізичній, мінералогічній тощо) зафіксовано символ-слова (особливий тип, до складу якого входять символи – В. П. Даниленко), пор.: *скаполіт №55, мінерал Ц, хлорит ІТкі* [4] і под. Найменшу складову частину термінів становить терміноелемент (Д. С. Лотте) (похідна основа, слово, словотвірна морфема), що характеризується яскраво вираженим термінологічним значенням [5, с. 15]. Важливо, щоб термінологічна одиниця відповідала вимогам, які висуваються до терміна, точно відображала поняттєвий зміст і, за можливістю, відповідала прагненню до економії мовних засобів.

Усе активніше включення України в світові інтеграційні процеси

відбивається на мові фахового використання, перш за все, поповненням лексичного фонду запозиченнями, зокрема, міжнародною термінологією. Однак, запозичення не завжди є виправданим, особливо в разі наявності еквівалента, утвореного на національній основі. Вирішуючи практичні питання заповнення так званих лакун, використання прямого запозичення та мови-джерела, внутрішніх ресурсів мови або комбінованого варіанту (запозичення внутрішньої форми) має бути обґрунтованим. За наявності дублетних назв перед користувачами фахової мови актуальним постає питання вибору між автохтонною та запозиченою чи інтернаціональною термінологічною одиницею.

Графічний аспект зовнішньої форми термінологічних одиниць має розглядатися комплексно, оскільки він визначається не лише традиціями національної системи письма, принципів написання і правопису української мови, які лежать у його основі, але і впливом лінгвістичних та позамовних факторів. Не слід забувати про міжмовну інтерференцію, яка виражається, зокрема, і в прагненні до уніфікації написання під впливом мови-джерела під час запозичення.

Висновки. Відповідність фахової мови належному функціональному статусу значною мірою залежить від розвиненої термінологічної лексики, яка становить її основу. Те, наскільки термінологічні одиниці задовольняють поставлені до нього вимоги і здатні виконувати своє призначення, у підсумку впливає на функціонування фахової мови загалом. Формальні показники термінологіки мають відповідати цій настанові.

Внутрішня форма термінологічної одиниці (слова чи словосполучення) здійснює зв'язок між планом вираження та планом змісту, а ситуативні корективи вносяться обставинами фахової комунікації. Таке посередництво можливе в разі володіння термінологією, бо інакше відображення ознак денотата в свідомості учасника акту комунікації, а, відповідно, виникнення уявлення й, у підсумку, використання чи сприйняття словесної формули є неможливим.

Зовнішня форма термінів за структурними, етимологічними та графічними показниками має будуватися з позицій урахування традицій графіки, відповідності потребам терміносистеми, адекватного співвідношення з позначуванним.

Перспективи подальших досліджень пов'язуємо з вивченням лінгвістичних та екстралінгвістичних чинників, які впливають на внутрішню й зовнішню форми термінів.

Література

1. Дудок Р. І. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках: монографія. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. 358 с.
2. Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. С. Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти. Київ: Вид. дім «KM Academia», 2000.

218 с.

3. Кияк Т. Р. Мотивированность лексических единиц (количественные и качественные характеристики). Львов: Вища школа, 1988. 162 с.

4. Лазаренко Є. К., Винар О. М. Мінералогічний словник. Київ: Наук. думка, 1975. 773 с.

5. Лингвистический аспект стандартизации терминологии / В. П. Даниленко и др.; Российская АН, Ин-т рус. яз.; общ. ред. Е. Н. Ширяев. Москва: Наука, 1993. 126 с.

6. Лотте Д. С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов. Москва: Наука, 1982. 146 с.

7. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии. *Вопросы теории и методики*. Москва: Изд-во АН СССР, 1961. 158 с.

8. Міщенко А. Л. Лінгвістика фахових мов та сучасна модель науково-технічного перекладу (на прикладі німецькомовної фахової комунікації): монографія. Вінниця: Нова книга, 2013. 448 с.

9. Потенция А. А. Полное собрание трудов: Мысль и язык. Москва: Изд-во «Лабиринт», 1999. 300 с.

10. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1970–1980.

11. Українська мова. Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський (голова) та ін. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2000. 752 с.